

Rundradions organisering i Sverige 1922-24

Argument för och emot monopolet

AV OLOF HULTÉN

Intresset för den svenska rundradions historia har blivit påtagligt större under senare år. Behovet av kunskaper är stort, med tanke på radions och televisionens ställning i samhället. Den här studien belyser tillkomsten av AB Radiotjänsts ensamrätt till radiosändningar i Sverige. Det finns många mycket viktiga aspekter som kan anläggas på ett studium av detta nya massmediums etablering i Sverige. Jag har koncentrerat mig på frågeställningen: monopol eller inte.

En omfattande undersökning "Etermedierna och och samhället" har nyligen fått ekonomiskt stöd av Riksbankens Jubileumsfond. Jarl Torbacke, Göran Elgemyr och Karl-Hugo Wirén från Historiska Institutionen vid Stockholms Universitet genomför projektet tillsammans. Göran Elgemyr kommer i sitt bidrag att belysa rundradion och politiken från sarten 1925 till 1950-talets slut. Det är då ofrånkomligt att han tar upp tillblivelsen av Radiotjänst. I sin ansökan till Riksbanksfonden har Elgemyr beskrivit samma period som jag tar upp här, men ur ett bredare programpolitiskt perspektiv.¹

Jag har i den här studien begränsat mig till att belysa vilka argument som fördes fram till stöd för monopolet och vilka som fördes fram emot det. Eftersom det saknades svenska erfarenheter av vad rundradio innebar var det naturligt, att de olika aktörerna hämtade förebilder och skapade sig förväntningar med utgångspunkt från verksamheter man själv kände till. Monopolfrågan är intressant ur många aspekter, inte minst yttrandefrihetsaspekten. Numera är det ju en av grundstenarna i den svenska synen på ensamrätten att den är den bästa garantin för en vid yttrandefrihet.

Som material i uppsatsen har handlingarna till regeringen använts, såsom de återfinns i Riksarkivet, Kommunikationsdepartementets akter. Vidare har Sveriges Radios arkiv, Televerkets arkiv och det s k Rothska klipparkivet, som finns hos Sveriges Radio, använts.

Termen rundradio fastslogs av telegrafstyrelsen i dess första yttranden till regeringen i koncessionsfrågan och termen kom därefter att bli gällande. Tidigare hade språkbruket varit vacklande. Begreppen trådlös, rundgnist, broadcasting, radiofon och rundradio hade alla använts. I texten nedan används rundradio; i referat av källmaterial har däremot källans ordval bibehållits.

Föreställningar om rundradion i Sverige

Koncessionsansökningarna

Första världskriget hade medfört ett enormt uppsving för den trådlösa radiokommunikationen. För den civila sjöfarten och den kommersiella telegramtrafiken innebar den nya teknologin tidigare oanade möjligheter. Många intressen samverkade till att radioindustrin blev en viktig del av tidens nationella industripolitik. Snart nog växte insikten fram om att här fanns också en helt ny konsumentvarumarknad, nämligen försäljningen av mottagarapparater till allmänheten.

Ekot av vad som höll på att hända i USA och England nådde Sverige på många sätt, genom människor som reste dit, genom besök här från de stora tillverkarna, genom inhemsk och utländsk press. Telegrafstyrelsen, inom vars verksamhetsområde den nya teknologin naturligen hörde hemma, hade genom sitt internationella samarbete många naturliga informationskanaler.

Till den svenska regeringen började från och med maj 1922 komma in ansökningar om koncession för trådlösa sändningar. Sådan krävdes enligt en lag från 1907. Sammanlagt kom under de två kommande åren ett tjugotal ansökningar. Dessa över-sändes efter vart till telegrafstyrelsen med begäran om yttrande. Intresset för att någonting skulle hända blev påtagligt när telegrafstyrelsens första principiella yttrande till regeringen kom den 21 februari 1923.

Det är naturligt att först se på koncessionsansökningarna för att få en uppfattning om vilka föreställningar som fanns i Sverige kring den nya tekniken. En genomgång av dessa² visar att de flesta kan karakteriseras som försök till inmutningar, för den händelse det skulle blir något med den här verksamheten som man hört talas om. De flesta ansökningar innehåller inga principiella argument och uttrycker inte några speciella förhoppningar. Många kom från firmor eller enskilda som sålde teknisk apparatur på området trådlös telefoni. För dem var det naturligt att se fram emot att få utveckla sin egen avsättning.

Några ansökningar kom från affärsmän som ville utnyttja själva spridningen av meddelanden som inkomstkälla, inte i första hand till den stora allmänheten utan till speciella grupper, som t ex affärsmän, lantbrukare och brevscolelever. Perspektivet är här en utveckling av den kommersiella telegramtrafiken. I och med telegrafstyrelsens första yttrande till regeringen kom perspektivet helt och hållet att röra sig kring rundradion som massmedium och de här sistnämnda intressenterna föll bort.

En tredje grupp ansökningar gällde rundradion som draghjälp åt andra verksamheter. Albert Bonnier AB ansökte om rätt att bedriva sändningar för att stimulera försäljningen av en tidskrift som förlaget ämnade utge. Tidskriften skulle vända sig till radioamatörer med råd och tips om hur man bygger sin egen utrustning. Förlagshuset Åhlén & Åkerlund ville starta sändningar för att underhålla läsarna av sina veckotidningar, samma sak önskade postorderfirman Åhlén & Holm göra för sina kunder.

Bland de mer ideella motiven som återfinns bland ansökningarna kan följande noteras. Wiktor Persson ville ha ensamrätt att sända program i Skåne för att främja försäljningen av mottagarapparater. Han skriver bl a "Vad de ideella förmåner införandet av radiofonin på den skånska landsbygden med dess lika vakna och inte minst för den ideella kulturen intresserade som talrika befolkningen angår, äro dessa så påfallande att de inte särskilt behöva understrykas".³

Tillverkare och försäljare anhöll vanligtvis om monopol för sina marknadsområden, medan övriga antingen inte uttalade något i frågan om ensamrätten eller förutsatte att andra också skulle få koncession. Det finns särskild anledning att litet utförligare dröja vid *en* ansökan, eftersom dess intressenter kom att spela en av huvudrollerna i den fortsatta dragkampen om koncession.

Denna ansökan kom från ett konsortium, be-

stående av två stora tillverkare, Elektriska Aktiebolaget AEG och Svenska Radioaktiebolaget, samt Tidningarnas Telegrambyrå (TT), den svenska pressens kooperativa nyhetsbyrå. Den 29 november 1922 ansökte konsortiet om fullständigt monopol för hela landet, inte bara på utsändningar av program, utan också på rätten att hyra ut apparater till allmänheten. I ansökningen hänvisas till att i Europa har dylika monopol beviljats, "tydligt för att vinna en på detta område alldeles särskilt önskvärd noggrann kontroll av verksamheten och dennas utövande efter sunda principer och så att endast tillförlitliga samt ur samhällsynpunkt lämpliga meddelanden överföras till allmänheten på ett ur alla synpunkter fullt tillfredsställande sätt".⁴

De tekniska firmorna har, framhålls det, den nödvändiga tekniska kompetensen och nyhetsbyrån ger "full garanti för opartiskhet och saklighet vid urvalet av meddelanden samt vinnes också fördelen att företaget [det av konsortiet tilltänkta rundradiobolaget] kommer i samarbete med pressen, varigenom ur flera synpunkter ej önskvärd konkurrens mellan denna och företaget undviks".⁵ Det kan noteras att verkställande direktören i AEG, Carl Reuterswärd, var bror till verkställande direktören i Svenska Telegrambyrån, Gustaf Reuterswärd.

Genom att sända program på i förväg bestämda tider och enligt uppgjort program ville konsortiet stimulera till abonnemang på dess apparater. Konsortiets begäran att själv få bygga och äga sändarna, att få utveckla ett abonnentsystem för mottagarna och dess krav att telegrafstyrelsen skulle hjälpa till och förebygga att andra än konsortiets apparater användes, torde redan från början ha stämt telegrafstyrelsen negativt. I senare skrivelser till regeringen klagar konsortiet över att man inte lyckats få förhandla med styrelsen. Parallellt till telegrafstyrelsens egen verksamhet, med trådbunden telefoni och trådlös telegrafi, är ju påtaglig och det är enkelt att föreställa sig, att styrelsen här såg ett hot mot sin egen intressesfär.

Så långt om koncessionsansökningarna fram till februari 1923. Bland dem fanns således *en* begäran om nationellt monopol, några om regionala monopol, samt flertalet med begäran om sändningsrätt utan krav på ensamrätt.

Den allmänna opinionen

Intresset bland allmänheten växte under 1922-23. Det bildades s k radioklubbar för de allra mest intresserade, utställningar anordnades och försälj-

ningen av utrustning steg. I pressen startades spalter för radiointresserade, i Svenska Dagbladet t ex den 5 februari 1923. Av praktisk verksamhet fanns för de intresserade utsändningar från Svenska Radioaktiebolaget som började under 1922. Telegrafstyrelsen sände under hösten 1922 korta program varje kväll från en sändare i Vaxholm. Från årsskiftet 1922-23 hördes de då nystartade engelska programmen, och även från andra stationer kunde program uppsnappas.

Bonniers startade sin tidigare nämnda tidskrift just efter nyåret 1923 och den fick namnet Radio, tidskrift för radio och grammofoon. Den utkom under två år och innehöll under dessa två år många artiklar med inlägg och kommentarer till utvecklingen. Flera kommer att citeras i fortsättningen. Tidskriften återgav synpunkter som ofta låg nära Svenska Radioklubbens i Stockholm, vars ordförande var Olof Gyldén. Han var en av dem som ansökt om sändningsrätt och han företrädde en större fransk tillverkare av stationsutrustningar.

I och med beslutet om att ge ensamrätten till AB Radiotjänst sålde Bonniers tidskriften till en grupp utgivare under en Ingenjör O Skånberg. Tidskriften återgav synpunkter som ofta låg nära inriktning på tekniska frågor. Bonniers tidskrift måste därför uppfattas som ett försök att påverka utformningen av rundradion i Sverige, en slutsats som fö styrks av ett upprop i första numret. Redaktionen säger sig där hysa "inte bara en platonisk förhoppning att detta beslut [som regeringen skall fatta om rundradion] skall lämna största möjliga frihet - utan självsvåld, Radio vill efter målet av sina krafter aktivt medverka för att så blir förhållandet".⁶

En ledare i det första numret sammanfattar väl alla de spörsmål som skulle komma igen under de två kommande årens diskussion och förtjänar därför att citeras utförligt. Den avspeglar samtidigt det stora gapet mellan de föga problemorienterade ansökningarna och de av företeelsen intresserade och ansvars-kännande.

I ledaren hänvisades till koncessionsansökningarna som inlämnats till regeringen och att det blott vore en tidsfråga innan den första rundgnisten skulle sändas ut i Sverige:

"Men kanske icke blott en tidsfråga. Rundgnisten är en så allvarlig sak, att dess etablerande icke får framdrivas hux flux med risk, att den helt hastigt kommer i vanrykte och allmänhetens intresse åter svalnar. [...] Det kan synas vara en helt enkel sak, att bevilja den ene eller den andre av de koncessionssökande tillstånd till upprättande av sändningsstationer. Men så är långt

ifrån förhållandet. Det är icke blott en fråga om koncession, det gäller även koncessionernas fördelning eller monopolisering, abonnemangspriser, garantier för den tekniska utrustningens fullkomlighet och för de blivande programmen och deras expedierande, äganderätten till sändningsstationerna, amatörfrågan, våglängder, rundgnistens fördelning mellan kulturfrämjande och enbart förströelsegivande syften osv."⁷

I Radios andra nummer infördes en kommentar, signerad Gnist (den har-inte-återfunnits i Pres-sarkivets signaturregister), som har rubriken Våra amatörer. Den är en principförklaring, som dels klagör varför tidskriften inte ansåg att ett monopol var berättigat och dels visar hur amatörerna såg sin egen verksamhet i förhållande till mass-mediet rundradio. Beträffande monopolet framfördes följande:

"Trots alla tekniska beröringspunkter med trådtelefonen är det en skillnad mellan den och rundgnisten, som är grundväsentlig - trådtelefonen är ett allmänt kommunikationsmedel, avsett att för varje gång sätta två enskilda parter i förbindelse med varandra, medan rundgnisten åter är ett speciellt samfärdsmedel, ämnat att förmedla en enda avsändares meddelanden till ett obegränsat antal mottagare. I denna egenskap, att avsändaren blott är en enda, som skall nå ett flertal, ligger emellertid också den logiska konsekvensen, att det icke får förbehållas en enda person eller institution att bliva avsändare, eller m a o att det nya och viktiga samfärdsmedel, som rundgnisten är, icke får monopoliseras för en enda enskild avsändare."⁸

Visserligen har jag inte gjort någon fullständig genomgång av de viktigaste tidningarna under de aktuella åren 1923-1924, men mycket tyder på att Radio skulle vara ensam om att föra en mer principiell debatt. De artiklar som påträffats är antingen referat av telegrafstyrelsens skrivelser till regeringen och regeringens beslut, eller mer populärt hållna tekniska beskrivningar av radion.

Kommunikationsministern och telegrafstyrelsens talesman

I Radios första nummer infördes två intervjuer med de två män, som hade det största inflytandet på händelseutvecklingen, nämligen kommunikationsministern, Anders Örne (s),⁹ och byråchefen vid telegrafstyrelsen och rundradiobyråns chef, Seth Ljungqvist.¹⁰ Då ingen av dem tycks ha skrivit några memoarer eller minnesanteckningar, är de två intervjuerna vad som står till buds för att bedöma hur de såg på rundradion vid den här tiden.

Örne tar upp alla folkrörelseföreningar och samlingslokaler i landet. ”Om man nu tänker sig att kunna sätta upp en högtalande radiotelefon hos var och en, kommer detta givetvis att ha sin mycket stora betydelse. Dessa föreningar ha i regel sammankomster varje vecka. Man skulle då kunna tänka sig att de kunde få ett föredrag eller ett musikprogram eller kanske bådadera, som bidrag till underhålningen vid sammankomsterna. Särskilt för vår landsbygd skulle detta naturligtvis betyda mycket, medan städerna däremot i allmänhet ha större resurser”.

Örne framkastar tanken på parallella sändningar. ”Det är kanske inte alla som tycka det är så roligt att få ett nykterhetsföredrag eller ett politiskt anförande i sin trådlösa,” säger statsrådet Örne skämtsamt. Han pekar på hur brådstörtat utvecklingen kommit och hur det hela i brist på erfarenhet hur den skall regleras, förefaller huvudsakligen ha blivit en apparatförsäljningsaffär, framför allt i USA.

Örne satt i Brantings andra minoritsregering, som bildats 1921. Men regeringen avgick i april 1923 och Örne kunde därför inte påverka det svar på telegrafstyrelsens yttrande som nästa regering gav i juni 1923. Han hade å andra sidan möjligheter att dels påverka styrelsens utredning genom att lämna vissa riktlinjer, vilket han inte gjorde, och dels kunde han på andra sätt ha uttryckt sin uppfattning. Den ovan citerade intervjun är ett exempel på det. Örne var en framstående kooperatör, tidigare dagstidningsjournalist, senare redaktör för Kooperatören. Han grundade Konsumentbladet, som numera heter Vi. Han publicerade flera skrifter om kooperationens idéer och en skrift, som utkom i flera upplagor från och med 1915, om rörelsens behov av en egen press. Häri betonas starkt pressens betydelse för den fria opinionsbildningen och det demokratiska arbetet.¹¹

Det är därför inte överraskande att Örne så påtagligt anknuter till folkrörelsearbetet. Det som förväntas är emellertid att han inte ser radio som ett publicistiskt medium, som i likhet med pressen skulle kunna utnyttjas av alla folkrörelserna, för att främja deras behov av opinionsbildning och yttrandefrihet. Perspektivet antyds vagt i hans uttalanden, men det konkretiseras inte.

Byråchefen Ljungqvist presenterades som den man, som närmast hade att avgöra hur rundgnisten skulle gestaltas i Sverige. Tidskriften blev sannspådd. På frågan om vad Ljungqvist trodde

om rundgnistens framtid svarade han ”Det beror alldeles på, huru tekniskt fulländad den blir. Det beror på hurdana apparater man kommer att använda, huru användningen kommer att skötas och hurdana programmen bli. Att misskreditera rundgnisten är ingen konst, men att verkligen göra den till vad den kan och bör vara, fordrar en i tekniskt avseende till alla delar fullt förstklassig utstyrelse. Bli emellertid de tekniska anordningarna och programmen av högsta klass, tror jag, att rundgnisten kommer att bli av största betydelse. [...] Givetvis får rundgnisten sin största betydelse som underhållning” anser byråchef Ljungqvist. Och byråchefen framhåller samma syn på saken som statsrådet Örne. – ”För träkigheten på landsbygden tror jag, att rundgnisten kommer att bli av största vikt”.

Ljungqvist var civilingenjör och hade arbetat i telegrafstyrelsen sedan 1904, från 1918 som chef för radiobyran. Han ledde arbetet på att upprätta den svensk-amerikanska telegrafiförbindelsen med hjälp av den nya trådlösa tekniken, som öppnades för trafik 1925. En man i hans ställning hade självklart många tillfällen att följa med vad som hände i England och USA. Ljungqvist deltog i den s k Radiokommissionens resa till USA, England och Frankrike i slutet av 1920 och kunde på ort och ställe orientera sig om vad som höll på att hända. (Radiokommissionen hade i uppdrag att förbereda den ovan nämnda transatlantiska telegrafiförbindelsen.) Det finns för övrigt en påtaglig överensstämmelse i AT&T:s (Bell Telephone) syn på sin roll i rundradioutvecklingen och den linje som telegrafstyrelsen skulle komma att driva i Sverige, nämligen att själv sörja för distributionen av programmen och också använda sina egna trådförbindelser där så var möjligt.¹²

Sammanfattning av läget före februari 1923

Jag har försökt teckna en bild av utgångsläget innan telegrafstyrelsens yttrande till regeringen kom i februari 1923. Detta yttrande blev av största betydelse och den tillträdande högerregeringen kom att i stora drag acceptera det som utgångspunkt för den fortsatta utvecklingen. Dessförinnan var emellertid fältet öppet. Det fanns inga politiska riktlinjer att gå efter, regeringen eller partierna hade inte uttryckt några särskilda önskemål. Rundradion hade inte tagits upp till diskussion i riksdagen. I affärskretsar fanns stora förväntningar, som i brist på konkreta erfarenheter ofta kom att bli ganska diffusa, utom vad gällde till-

verkarsidan, där man ville slå vakt om klart uttalade intressen.

Den stora allmänheten kunde följa utvecklingen utomlands genom pressen. För det mesta rör det sig om besked om tekniska landvinningar och ofta kan en underton av spänd förväntan skönjas. Aktiva amatörer slår sig samman för att tillgodose sina intressen. Pressen kände ännu inte det starka hot som den småningom kom att göra och som skulle göra den till den ena av de två huvudkombattanterna om ensamrätten. Det tidigare nämnda konsortiet var den andra. Genom provsändningar i Sverige och genom program från andra länder i Europa började det stå klart vad rundradion skulle kunna bli.

Det fanns en respekt för det nya mediets möjliga genomslagskraft. Slutsatsen av den respekten ledde inte entydigt till tanken på monopol, tvärtom fanns det många förespråkare för den motsatta tanken. Precis på grund av genomslagskraften var det nödvändigt att undvika, att ett enda intresse skulle få ensamrätt till utsändningar. Företrädarna för en helt fri etablering, så som skett i USA, var emellertid inte många. Insikten om behovet av någon form av kontroll och reglering var spridd.

Framställningen nedan kommer att visa att mediets genomslagskraft ledde många till tanken på att staten måste censurera och kontrollera de meddelanden som sändes ut till allmänheten. Erfarenheterna från världskriget, då de stridande parterna genom kontroll av svenska nyhetsmedia ingrep i opinionsförmedlingen i landet,¹³ samt den allmänna politiska oro som rådde därefter satte djupa spår.

Telegrafstyrelsens förslag till rundradiomonopol

Telegrafstyrelsens "Yttrande över gjorda framställningar om tillstånd till idkande av viss radiotelefonverksamhet samt med förslag i fråga om denna verksamhets ordnande i Sverige"¹⁴ finns det anledning att redovisa ganska utförligt. Yttrandet sönderfaller i tre huvudavsnitt: en internationell översikt, en diskussion av olika sätt att etablera en verksamhet i Sverige och slutligen styrelsens förslag till hur den bör organiseras.

Sedan sk broadcasting i Förenta Staterna i slutet av 1920 för första gången försöktes har den fått en enorm spridning. Men upprättandet av såväl sändare som mottagare är praktiskt taget utan restriktioner. Till att börja med bekostades sändningarna av inkomster från apparatförsäljningen,

sedermera kom reklaminkomster. "Den amerikanska allmänheten har således befunnit sig i det läget, att mottagningsapparater kunnat köpas utan alla restriktioner och att luften varit så att säga full av underhållningsprogram, vilka fått avgiftsfritt åhöras".¹⁵ Men, framhålls det, kostnaderna är höga och när inkomsterna från försäljning av apparater avtar är det osäkert hur det går med finansieringen.

"Spörsmålet, huru framtiden skall gestalta sig beträffande tillhandahållandet av program, är föremål för livlig diskussion, ehuru hittills med negativt resultat. Det torde här böra omnämnas, att under 1922 på amerikanska regeringens initiativ hölls en konferens i Washington i syfte att råda bot mot det kaos på "broadcastings"-området, i vilket den rådande friheten att upprätta sändarstationer resulterat samt att denna konferens bland annat uttalade sig för att all direkt annonsering skulle förbjudas och den indirekta reklamen inskränkas till ett omnämnande i varje särskilt fall av namnet på det företag, som är ansvarigt för programmet".¹⁶

Därefter redovisades utvecklingen i England. Endast en månad innan styrelsens yttrande skrevs hade brittiska Post Office och British Broadcasting Co Ltd, startat av de sex största apparatillverkarna i landet, skrivit ett avtal som gav bolaget ensamrätt till och skyldighet att driva programverksamhet. En licens tas ut på mottagarna och en viss engångsavgift per försäld apparat dessutom. Post Office godkänner apparaterna och gör kontrollmärkning.

"Fördelarna med den i England träffade anordningen uppgivas vara följande. Den inhemska industrin av radiomateriel gynnas. Genom att "broadcasting"-rörelsen anförtröts åt endast ett företag förenklas kontrollen och uteslutes möjligheten av det virrvarr, vari rörelsen råkat ut i vissa delar av Amerika".¹⁷

Av övriga länder i Europa är det endast förhållandena i Norge som föranleder några längre utläggningar. Där hade telegrafverket fattat ett principbeslut om hur verksamheten borde ordnas, men ingen programverksamhet hade ännu startats.

Efter denna internationella översikt kommer så styrelsen in på vad radiotelefonen, eller rundradion, kan bli i Sverige. Det är en kulturfaktor av största betydelse, framhålls det. I Amerika talar man om hemmens renässans och i Sverige skulle rundradion kunna bli ett mycket gott botemedel mot "tråkigheten på landsbygden", mot vilken to m den svenska riksdagens bistånd påkallats.

Åldringar och sjuka kan få hjälp och tröst, samtidigt som spridandet av upplysningar i form av föredrag knappast kan åstadkommas effektivare. Men om inte verksamheten sköts gediget, varnas det, kan missaktning uppstå, varefter rörelsen riskerar att själv dö. ”På statens myndigheter ankommer det därför att tillse, att rörelsens utövande lägges i sådana händer, att de nödiga garantierna för ett dylikt handhavande av densamma äro till finnandes.”¹⁸

Härefter prövas olika former för hur verksamheten skulle kunna organiseras i Sverige. Först görs en parallell till telegrafstyrelsens eget verksamhetsområde. När trådtelefonen först kom till vårt land, ordnade lokala telefonföreningar utbyggnad och finansiering av näten. Men eftersom den trådlösa telefonen kan avlyssas av vem som helst finns inga garantier för finansieringen, endast frivillighet. Genom Kooperation lär således rundradio inte kunna finansieras, sågs det.

Att låta utvecklingen gå som i Amerika, då? ”I vårt glest befolkade land skulle det icke dröja länge, förrän producenterna av radiomateriel skulle finna sig ur stånd att med sina vinster å materialförsäljning finansiera verksamheten så, att inresset kunde hållas vid makt. En anordning, som huvudsakligen eller ens till någon nämnvärd del vore baserad på inkomster av annonsering medelst radio, skulle ju vara möjlig endast i de allra största städerna men måste även där anses helt och hållet utesluten, och varje tanke därpå bör på det bestämdaste avvisas.”¹⁹ Dessutom framhålls det att en konkurrens med pressen om annonseringen skulle inte vara tilltalande.

Reklamfinansiering, frivilliga bidrag och inkomster från apparatförsäljningen avvisas alltså och därför återstår det endast ett sätt:

”Telegrafstyrelsen, som alldeles förutsättningslöst men givetvis med beaktande av erfarenheterna från utlandet undersökt spörsmålet i fråga, har kommit till den bestämda uppfattningen, att det är en ofrånkomlig nödvändighet att basera rundradiorörelsen på årliga bidrag från innehavare av mottagningsapparater.”²⁰

Principen med mottagaravgifter är central, eftersom den leder styrelsen till slutsatsen om ett nationellt sändarmonopol. För det första: ”En fördelning av avgifterna [på flera sändarstationer] skulle emellertid aldrig bli rättvis och komme alltid att lända till förfång för den sändarstation som hölle det bättre programmet.”²¹ En sådan fördelning kan endast klaras om apparaterna

plomberas för vissa våglängder, men ett dylikt förfarande avvisas av flera skäl. Det blir för dyrt, omöjliggör avlyssning av utländska stationer och försvårar framtida byten av våglängder.

För det andra tillägger styrelsen ”att en decentralisering till enskilda företag måste leda till ett fördyrande av driften samt omöjliggöra eller åtminstone försvåra en av teknikens framsteg tänkbar utsändning från en centralstation med relästationer å olika platser av ett för hela landet eller delar av detsamma gemensamt program, så torde inses att allt talar emot en uppdelning av rundradioverksamheten på skilda företag, om än en sådan uppdelning i och för sig skulle förefalla sympatiskt.”²²

Eftersom avgiftsplikten kräver medverkan av staten i någon form ”kunde det anses ligga nära till hands att staten, som ju ombesörjer all annan telegraf- och telefonsamfärd, skulle omhändertaga även rundradiorörelsen i landet. Då emellertid verksamheten åtminstone till en början kommer att så gott som uteslutande avse underhållning av förströelsekaraktär, synes det – åtminstone så länge rörelsen ej nått fastare former – icke vara lämpligt att densamma omhänderhaves av staten. Givet är dock att staten icke kan helt underlåta att utöva en kontrollerande myndighet på detta område. För detta ändamål synes det böra förutsättas, att avsändningsstationerna skola vara i statens ägo och att det eller de företag, som skola ombesörja underhållningsprogrammen, få av staten förhyra dessa stationer [...]”²³

Härmed hade telegrafstyrelsen fört fram de tre grundläggande principerna för rundradion, som sedan kommit att gälla: mottagaravgifterna, ett nationellt sändarmonopol, samt sändarstationerna i statens ägo. I väntan på lämplig överföringsteknik mellan stationerna lämnade styrelsen dock tillsvidare frågan öppen om behovet av regionala monopol. Här skulle tekniken emellertid snart ha utvecklats av AT & T och telegrafstyrelsen kunde för sin del avsluta frågan. Dess fasta trådförbindelser i landet skulle komma till god nytta.

De två förstnämnda principerna stöddes av den lösning som valts i England – ”det enda land där rundradion hittills tillfredsställande reglerats.”²⁴ Den tredje principen hämtar man däremot inte i England. Där hade statens behov av kontroll lösts utan Post Office's direkta ägande av sändarna. Det förefaller som om det skulle kunna finnas en mer näraliggande förklaring. Telegrafstyrelsen anför nämligen, att det ur ekonomisk

synpunkt vore fördelaktigt om styrelsen kunde utnyttja sändarna som reserv för sina trådledningar då dessa är satta ur funktion. Behovet är trängande och måste tillgodoses framhålls det: "En anordning, genom vilken en avsändningsstation i enskild ägo skulle kunna upplåtas åt telegrafverket vid uppkommande behov, synes icke vara att förorda".²⁵

Denna uppfattning delas av övriga skandinaviska telegrafförvaltningar, påpekas det, med en hänvisning till ett gemensamt uttalande som dessa gjort i Köpenhamn i början av december 1922. Där hade man kommit överens om att "alla avsändningsstationer böra av politiska, ekonomiska och sociala skäl vara i statens händer".²⁶ Det trängande behovet av reservutrustning utgör det ekonomiska skälet. De krav som framställts i vissa ansökningar om koncession på etablerandet av enskilda sändarstationer föll inte verket i smaken.

De politiska skälen för statligt ägande ligger i risken för ensidigt politiskt utnyttjande av det nya kommunikationsmedlet, som i princip kan nå alla landets invånare.

"Vad slutligen angår de sociala skälen för avsändningsstationernas behållande i statens ägo, må framhållas, att den kontroll över programmets innehåll och kvalitet i övrigt som kan visa sig önskvärd, lättare och mera effektivt kan utövas, när staten äger sändarstationerna. Då man vidare kan emotse att utvecklingen på området kommer att gå mot det nya kommunikationsmedlets användande i undervisningens och folkupplysningens tjänst, lär det vara klokt att redan från början giva staten en sådan ställning till verksamheten, att en övergång till rundradions användning för sådana ändamål underlättas. Detta kan givetvis ske bäst därigenom, att sändarstationerna tillhöra staten."²⁷

I övrigt kan följande synpunkter från yttrandet vara värda att lyftas fram. Apparaterna förordas bli sålda och inte förhyrda, ty härigenom minskas risken för tillverkarmonopol. Telegrafstyrelsen önskar se fri konkurrens mellan svenska tillverkare, varför tullskydd bör införas för minst två år. Dessutom påpekas det att "Det synes också motbjudande att under nu rådande arbetslöshets-tider tänka sig att det nöjesändamål, som rundradio väl till en början kommer huvudsakligen tjäna, skulle föranleda att miljontals kronor skulle gå ut ur landet [...]".²⁸

De principer som hade förts fram gav styrelsen anledning att avvisa samtliga ansökningar. Ett nationellt bolag borde i stället bildas, i vilket tillverkare och tidningspressen främst borde ingå. Kungl Maj:t borde vara representerad i dess sty-

relse. Tillståndet borde ges på fem, högst tio år. Telegrafstyrelsen skulle bygga sändarna, varav tio torde vara tillfyllest att försörja hela landet. Styrelsen skulle också stå för avgiftsuppbörd och apparatkontroll. Utdelningen på insatt kapital borde vara begränsat. Kungl Maj:t skulle bestämma användningen av allt eventuellt överskott, efter hörande av telegrafstyrelsen och rundradiobolaget.

Det framgår klart att det var telegrafstyrelsens bedömning av de ekonomiska realiteterna, som låg till grund för dess slutsatser om monopolet. Styrelsen kände till den höga dödligheten bland radiostationerna i USA och de kostnadsuppgifter man hade därifrån angående utsändningarna föreföll höga. (I Sverige, likaväl som i England och USA, erhöi de medverkande vanligtvis inte någon ersättning vid den här tiden. Det ansågs vara reklam för dem att komma till tals.)

Vår lilla befolkning skulle knappast kunna bekosta en underhållning av gedigen kvalitet om inte alla landets resurser sammanfördes i en rörelse och lyssnarna vände sig vid att betala för sig. Man kan säga att den enda riktiga felbedömning telegrafstyrelsen gjorde gällde hur populär radion skulle komma att bli. Att folk skulle köpa apparater i sådan omfattning och betala avgifterna så lojalt som kom att ske trodde ingen.

Men även om de ekonomiska kalkylerna varit mer realistiska och prognoserna mer optimistiska är det inte troligt, att monopoltanken övergivits. Ett direkt statligt engagemang i själva programverksamheten vore t o m att föredra, framhåller telegrafstyrelsen, med tanke på statens telefonmonopol. På sikt, säger styrelsen, förefaller starka sociala skäl tala för att staten går in, av hänsyn till ansvaret för undervisning och folkbildning. De politiska skälen anförs mycket kort, det föreföll troligen så självklart att det nya kommunikationsmedlet skulle underkastas statens kontroll, med tanke på riskerna för ensidigt politiskt utnyttjande och den stora genomslagskraften. Men till att börja med, åtminstone tills radion funnit sina fasta former, borde emellertid staten inte ta några ekonomiska risker. Därför hade telegrafstyrelsen stannat för att staten inte själv skulle svara för rundradioverksamheten.

En intressant aspekt som förs fram som stöd för ett programföretag kan noteras. Att fördela inkomsterna på flera olika företag missgynnar det som tillhandahåller det bättre programmet, påpekas det. Flera bolag skulle med andra ord inte främja strävan efter bättre program. Inga preciseringar görs dock av vad kvalitet skulle bestå

av. Argumentet skulle återkomma, med omvända förtecken, i ett yttrande från Svenska Radioklubben, som ansåg att publiken och pressen nog skulle låta telegrafstyrelsen få veta vilka bolag som skötte sig till belåtenhet.

För och emot monolet – reaktioner på telegrafstyrelsens förslag

För

Telegrafstyrelsens yttrande sändes av regeringen ut på remiss till vissa statliga myndigheter, vilka samtliga instämde i argumenten för monopol och statlig kontroll på utsändningssidan. De militära myndigheterna²⁹ tryckte särskilt på behovet att försvarsmakten har tillgång till alla mottagarapparaterna i händelse av krig. En registrering och kontroll av innehavet vore därför nödvändig. Flottan ville begränsa det civila bruket av sändarfrequenser, t ex genom att plombera apparaterna.

Kommerskollegium³⁰ tillstyrkte att staten kontrollerade sändarna. Själva ägandet tyckte man mer var av underordnad betydelse, ett kapitalförsörjningsproblem. Praktiska hänsyn talar emellertid för styrelsens förslag, sades det. Viktiga statsintressen (dock sägs inte vilka) stöder kravet på kontroll av detta nya publiceringsmedel. Däremot var kollegiet helt emot all kontroll av mottagarapparaterna och särskilt skydd av den svenska radioindustrin.

Vad beträffar tullskydd torde andra näringsgrenar i landet med ännu större fog kunna kräva importskydd, hette det. Erfarenheter, inte minst från kristiden, visar att allmänheten i stor utsträckning anser sig moraliskt oförhindrad att åsidosätta gällande föreskrifter. Att kontrollen ifråga är en ekonomisk förutsättning för det affärsbolag, som skall arrendera monopolrätten till rundradioverksamheten, är knappast i allmänhetens ögon något tillräckligt skäl för att efterleva föreskriften. Kommerskollegium avvisade alltså tanken på licenser.

Konsortiet av tillverkare och pressens nyhetsbyrå ställde sig inte överraskande bakom telegrafstyrelsens förslag till monopolrörelse. Konsortiet instämde dessutom med regeringens syn, nämligen att styrelsen måste göra licensförandet enklare. Men, medan regeringen ansåg att licenserna borde göras så billiga som möjligt, ville konsortiet inte utan vidare gå med på det.

Beträffande reklaminkomsterna säger man sig vilja räkna med dem, men hålla reklamen inom trånga gränser. ”Då emellertid allmänhetens om-

döme om bolagets program i sista hand utgör underlaget för dess existens, och detta omdöme nog mycket snart gifver sig tillkänna; anse vi att detta utgör en bättre garanti för att programmen blifva gedigna, än hvad snävt uppdragna direktiv kunna utgöra.”³¹

Regeringen Trygger (högern) behandlade telegrafstyrelsens yttrande och de inkomna remissvaren vid sitt sammanträde den 29 juni 1923. I stort ger regeringen telegrafstyrelsen rätt vad gäller förslaget till organisation för rundradioverksamheten i landet. På vissa punkter hade regeringen en avvikande uppfattning. Det gällde skyddet åt tillverkningsindustrin, kontrollen över mottagarapparaterna samt licenserna. Regeringen ville att styrelsen skulle finna en form som var så fri som möjligt för avlyssnarsidan. Dessutom ville regeringen mycket bestämt att licensen skulle sättas så lågt som möjligt, eftersom, regeringen ansåg att det var en förutsättning för att licensförandet skulle fungera.

Angående statens roll framhöll departementschefen Lübeck:

”Betydelsen av det nya kommunikationsmedlet torde väl motivera, att staten ingriper för att söka genomföra ett ändamålsenligt ordnande av ifrågavarande verksamhet och att denna redan från början ställes under statens kontroll. Att med stöd av den föreliggande utredningen i detalj taga ståndpunkt till frågans definitiva lösning lär visserligen icke vara möjligt, men torde redan nu böra fastslås vissa allmänna riktlinjer, vilka kunna tjäna till ledning vid frågans fortsatta behandling.”³²

Riktlinjerna omfattar statligt ägande av sändarstationerna, för vilket övervägande skäl talar, med hänsyn till möjligheten att nå alla människor. Hänsynen till militära och kommersiella radiointressen talar också för det. Reservutrustningsidén ställer sig regeringen bakom och säger att det inte bara är telegrafstyrelsen som har behov av reservsändare, samma behov har militären. Framtida utnyttjande av radion för undervisning, vädermeddelanden och andra officiella meddelanden är likaså ett statligt intresse. Staten bör däremot inte ägna sig åt programverksamhet.

Vad gäller ekonomin, är regeringen förstående till det faktum, att programmen kommer att kosta pengar och att pengarna i första hand måste komma från mottagarinnehavarna. ”Allmänheten lär för övriga ej kunna göra anspråk på att utan ersättning få avlyssna de för dess räkning utsända svenska rundradioprogrammen, vilkas anordning säkerligen kommer att medföra betydande kost-

nader.”³³ Reklamfinansiering är man tveksam till, då ett lösgivande av rätten att utsända reklam medelst rundradio kan medföra konsekvenser, som är svåra att överblicka.

Vidare heter det: ”I detta sammanhang tillåter jag mig ytterligare betona nödvändigheten av att staten får möjlighet till en effektiv kontroll rörande arten av de meddelanden, som utsändas till allmänheten, och att garantier erhållas för opartiskhet och saklighet vid urvalet av nyhetsmeddelanden. Jämväl är av vikt att tillse, att samarbete sker med pressen på sådant sätt, att en illojal konkurrens med dess nyhetsorganisation undviks.”³⁴

Regeringen vill att telegrafstyrelsen, för att vinna ytterligare erfarenheter, inleder förhandlingar med det eller de företag, som är villiga att överta verksamheten. Telegrafstyrelsen bör ta under ”förnyad omprövning, huruvida rundradioverksamhetens bedrivande bör överlämnas för hela landets vidkommande åt ett enda företag eller om en eventuell uppdelning på flera företag bör komma till stånd.”³⁵

Frågan är hur pass allvarligt menad denna passus var. Regeringen återkom aldrig till frågan, trots att flera motståndare till monopoltanken tog fasta på den. Möjligt är att regeringen här tänkte på telegrafstyrelsens utlåtande om det nödvändiga, att av distributionstekniska skäl kanske indela landet i regionala monopol under en övergångstid. Men det troliga är väl att man ville hålla frågan öppen en tid till och se, om det fanns några förutsättningar att skapa flera programbolag som konkurrerade. Telegrafstyrelsen tycks emellertid inte ha tagit särskilt allvarligt på uppmaningen. I sitt nästa yttrande till regeringen, i augusti 1924, avfärdas frågan med att den tekniska utvecklingen visat att en regional uppdelning är onödig. Det var AT&T:s pionjärbete i USA med sk networking som åsyftades.

Kommunikationsminister i Tryggers högerregering var Sven Lübeck. Hans främsta insats gällde elektrifieringen av Sverige. Lübeck har beskrivits som en industrins man, ledamot av flera bolagsstyrelser. Han satt ett tag i styrelsen i samma tidningsföretag där Gustaf Reuterswärd tidigare varit anställd. Det saknas andra uttalanden från Lübeck och regeringen angående synen på rundradion utöver vad som framgår i av regeringens beslut av den 23 juni 1923.

Med hänsyn till de konservativas syn på staten och dess roll är det emellertid inte överraskande

att regeringen skulle betona kravet på kontroll och det nya mediets underordnande under staten. Den konservativa uppfattningen om statens ansvar för lag och ordning, synen på undervisning, religion och moral och ”det allmännas” rätt att överordnas enskilda särintressen i alla för staten viktiga frågor väger här tungt till monopoltankens förmån.

Mot

En principiellt intressant reaktion mot statsmonopolet på sändarstationerna kom från Olof Gyl-dén, ombud för en stor fransk tillverkare. Han framhöll i en skrivelse till regeringen,³⁶ att det kanske kunde förefalla rationellt att sambruka sändarna för två ändamål, för rundradion och telegramtrafiken. Men eftersom radion snabbt torde utveckla sig, bleve denna lösning snart otillfredsställande. Vidare kunde det starkt ifrågasättas, om mottagaravgifterna verkligen skulle finansiera telegrafstyrelsens anskaffning av reservanläggningar. Det funnes således inga bärande skäl för statligt ägande av stationerna. Däremot borde staten kontrollera mottagarlicenserna och stå för uppbörderna av avgifterna, som borde vara mycket billiga.

Svenska Radioklubben anförde i sitt yttrande, att finansieringsprincipen borde vara den, att ”kostnaderna redan på ett tidigt stadium till allt större och större del täckas genom avgifter på de ställen, där deras erläggande kan effektivt övervakas, nämligen i främsta rummet på utsändningssidan.”³⁷ Mottagarsidan borde lämnas fria händer och licensavgifter kunde möjligen accepteras som ett sätt att ordna kapitalförsörjningen under en uppbyggnadsperiod.

”Telegrafstyrelsen förutsätter slutligen, som det förefaller av subjektiva grunder, att rundradiorörelsen bör direkt underhållas av avlyssnarna. Av största intresse hade varit, att, på denna för hela förslaget avgörande punkt, få åtminstone en antydning om de realskäl för en sådan anordning, som fört telegrafstyrelsen till den bestämda uppfattningen, att, såframt rundradiofrågan skall lösas på längre sikt och ge rörelsen ett annat värde än det rena kuriositetsintressets, densamma måste baseras på årliga bidrag från praktiskt taget alla innehavare av avlyssningsapparater.”³⁸ Det torde bli både svårkontrollerat och dyrbart, fastslår klubben.

Telegrafstyrelsens krav på programmonopol stöds, enligt klubben, på svårigheterna att dela upp licensavgifterna på olika bolag, samt behovet av att garantera sakkunskap på den tekniska sidan. Att genom monopol undanröja oreda i etern är emellertid inget skäl, eftersom kontrollen hela ti-

den ligger i Kungl Maj:ts hand. När styrelsen medger, att programföretaget skulle kunna befrias från sin monopolskyldighet i de regioner där licensunderlaget visar sig för svagt, bryter styrelsen själv udden av sina egna argument för monopol.

”Det enda skäl, Svenska Radioklubben kunnat utfinna, för bildandet av ett monopolbolag, vore just, att därigenom landets folkfattigare delar på de folkrikares bekostnad kunna bli delaktiga av rundradiorörelsens nyhets-, bildnings- och förströelseinnehåll.”³⁹ Svårigheterna att kunna dela upp licensinkomsterna kan betvivlas, framhåller klubben. Konkurrens skulle på detta område, som på andra, ge snabbare och effektivare lösningar. ”Allmänheten och pressen skulle säkerligen icke dröja att yppa sin mening om de olika bolagens prestationer, till ledning för telegrafstyrelsen vid bestämmande av villkoren för förnyade koncessioner.”⁴⁰

I övrigt borde rörelsen endast regleras så, att de olika stationerna inte stör varandra. Vad beträffar telegrafstyrelsens protektionistiska inställning avvisar klubben den helt, eftersom den i praktiken skulle leda till ett skydd för storindustrin, vilket vore helt överflödigt. För övrigt skulle det vara omöjligt att definiera vad som är svenskt materiel, eftersom komponenter och patent ändå importeras.

I Radio⁴¹ skriver signaturen Gnist, att styrelsens förslag att blanda in staten är mycket märkligt. Det skapar ett förtäckt rikstelefonsystem, som bara fördyrar för lyssnarna, genom att staten går in som mellanhand. I ett senare nummer av tidskriften⁴² påpekas, att hela konstruktionen med licensavgifter är omöjlig att upprätthålla, vilket erfarenheterna från England visade. Där hade nämligen hela systemet råkat i gungning, påpekar tidskriften, just på grund av det stora antalet olicensierade hemmagjorda apparater.

En av koncessionsansökarna, Edgar Thunström, yttrar sig mot ett nationellt monopol och för regionala monopol, med motiveringen, att riksintressen skulle missgynna delar av landet med lägre rang. Regionala intressen värnar om hembygden säger han. Dock bör licenssuppbörden vara gemensam för hela landet och enhetliga avgifter tas ut, så att rikare regioner kan lämna ett överskott till fattigare.⁴³

Frågans slutliga lösning

I och med att Tryggers regering i stora drag ställt sig bakom telegrafstyrelsens förslag och betonat statens krav på kontroll även av innehållet, torde

det vara riktigt att säga, att monopolfrågan som princip var avförd från dagordningen. De invändningar som kom fram och som redovisats här ovan, vägde inte tillräckligt tungt för att påverka regeringen. Efter det att telegrafstyrelsen fått ett nytt uppdrag att inleda förhandlingar med intresserade, gällde i stort sett frågan vilken gruppering skulle få ensamrätten. Även om det i sig är en spännande utveckling, med många intressanta tur-er och argument, faller den utanför ramen för denna uppsats.⁴⁴

Pressen drog sig ur samarbetet med konsortiet, därför att man inte uppfattade de industriella företrädarna som tillräckligt intresserade av pressens speciella belägenhet och behov. Dessutom började särskilt Gustaf Reuterswärd omvärdera sin uppfattning om rundradion som hot mot pressen.

I maj 1924, efter det att konsortiet gjort flera försök att komma till förhandlingar med telegrafstyrelsen, dyker så plötsligt AB Radiotjänst upp som gubben ur lådan.⁴⁵ Bolaget hade bildats gemensamt av TT och ett stort antal svenska tidningar. Radiotjänst argumenterade skickligt för sin sak. Otvivelaktigt hade bolaget två stora fördelar, som stämde regeringen och telegrafstyrelsen positivt i förhållande till konsortiet: pressens erfarenhet av publicistisk verksamhet och det ömsesidiga beroendet mellan statsapparaten och TT⁴⁶

Lübeck ville på hösten 1924 avgöra frågan, eftersom det var troligt att Tryggers ministär skulle falla i höstens val. Det satte en viss press på Radiotjänst, som slutligen accepterade, att släppa in konsortiet i bolaget. Lübeck hade krävt det. Konsortiet fick en tredjedel av aktiekapitalet och plats i bolagets styrelse. Samtidigt förbehöll sig staten rätten att utse ordföranden i styrelsen jämte ytterligare en ledamot för att säkerställa det allmännas inflytande. Regeringen ville dessutom att ett programråd skulle upprättas av samma skäl.⁴⁷

Diskussion

Diskussionen kring frågan om rundradion skulle organiseras som monopol eller om flera olika intressegrupper skulle tillåtas bedriva programverksamhet för allmänheten kan sammanfattas i ett antal överordnade begrepp. Allra viktigast är rundradions förhållande till staten.

Det överordnade statsintresset

Statens intresse av kontroll över detta nya kommunikationsmedel är det viktigaste skälet för införandet av sändningsmonopolet. Det stod klart för många vilket kraftfullt instrument radion kun-

de bli. Världen hade aldrig tidigare ägt ett sådant maktmedel att leda och påverka den allmänna meningen. I många källor är det perspektivet så självklart, att man inte ens ansåg det nödvändigt att närmare redovisa skälen, varför staten hade ett direkt intresse av noggrann kontroll av innehållet. Det militära säkerhetsmomentet bör inte heller underskattas.

Den politiska högern likaväl som vänstern hade sammanfallande intressen vad gäller statens roll i förhållande till det nya kommunikationsmedlet. Frågan om organisationsform löstes i politisk enighet. Motståndet mot monopolformen kom från vissa radioklubbar, sådana kommersiella intressen som ville utnyttja radion för reklam och mindre försäljare och tillverkare av utrustning. De senare hade ett klart intresse för så fria former som möjligt. Importörer och mindre tillverkare ville inte att staten genom avtal skulle gynna de stora fabrikanterna.

Staten som garant för lag och ordning och främjare av det allmännas intresse skärpte behovet av kontroll. I orätta händer kunde radion missbrukas för intressen som stod i strid mot statens och allmänhetens. Staten hade på så sätt ett direkt intresse av att kunna – om så behövdes – påverka och styra så väsentliga programområden som nyheter, bildning och religion. Den vikt vid radion som underhållningsmedium som finns i telegrafstyrelsens första yttrande 1923 tonas ned och nyheter och folkbildning tonar fram istället. Anledningen till att telegrafstyrelsen från början föreslog att staten inte själv direkt skulle sörja för programmen var just av hänsyn till underhållet. Den borde inte staten engagera sig i, utan överlåta på andra.

I det slutliga valet av Radiotjänst som innehavare av ensamrätten är det ingen tvekan om att TT:s halvofficiella ställning spelade en mycket stor roll. Radiotjänst gynnades av denna kontrollinriktade rundradiofilosofi på två sätt. För det första ansågs det vara en garanti för saklighet och opartiskhet att TT hade delägare från hela den svenska pressen. Nyhetsbyrån kunde härigenom ses såsom en yttring av allmänintresset, något som ansågs värdefullt för rundradion.

För det andra var TT:s förhållande till staten sådant, att det fanns ett ömsesidigt beroende dem emellan. Det ansågs nämligen vara ett klart statsintresse att det fanns en inhemsk nyhetsbyrå. Den svenska staten kunde härigenom få internationell spridning på sina budskap. Inom landet ägde TT en så effektiv distributionsapparat att regering och förvaltning helt enkelt var hänvisad

till dess bistånd i de fall, där den önskade snabb allmän publicitet åt någon sak. Det var därför ganska naturligt, att byrån begärde den motprestationen, att administrationen på olika sätt skulle underlätta dess arbete. Byrån begärde med andra ord en förtroendeställning, vilket givetvis icke behöver innebära, att den uppgav sin självständighet.⁴⁸ Det är Gustaf Reuterswärd som skriver så om TT. Reuterswärd hade fått försäkringar både från Örne och Lübeck om att TT kunde anses självskriven i rundradiosammanhang. Att TT sålunda var en tillgång för pressen i kampen om sändningsrätt förvånar knappast.

Ekonomiska realiteter

I telegrafstyrelsens argumentation för monopol lyser omsorgen om de ekonomiska förutsättningarna igenom. Yttrandet från februari 1923 är så utformat att även om statsintresset inte funnits skulle styrelsen ändå troligen ha kommit till slutsatsen om ett monopol, av hänsyn till det ekonomiska underlaget. Det har ibland hävdats att det var med tanke på bristen på sändarfrekvenser, som styrelsen föreslog monopol. Den tanken får inget stöd i dess sätt att argumentera. Någon fri etablering, som i USA, förutsåg man visserligen inte, men frekvensbristen åberopades inte som skäl för monopol.

Det som åberopades var istället förutsättningarna för att finansiera den nya kulturella verksamheten – även efter det att den första nyfikenheten lagt sig. Det stod klart för styrelsen att det ingalunda var någon billig verksamhet, i förhållande till det publikintresse som man ansåg sig ha rätt att kalkylera med. Hade styrelsen vetat vad man visste bara några år senare skulle kanske slutsatsen ha varit mindre pessimistisk och försiktig, men säkert är det inte. Redan 1927 hade vårt land nämligen fler sändarstationer än något annat land i Europa och med 50 licenser per 1000 invånare låg Sverige på andra plats efter England. I stället för beräknade 60 000 licenser hade då 300 000 lösts och antalet bara steg.⁴⁹

I jämförelse med övriga intressenter får dock telegrafstyrelsens syn sägas vara klarsynt realistisk. Hänvisningar gjordes till de erfarenheter som vunnits i England och USA. Det kan i detta sammanhang vara intressant att notera hur påfallande lika Ljungqvists uppfattning om telegrafstyrelsens roll var den syn som det amerikanska telefonbolaget AT & T utvecklade. Det gäller bl a synen på telefonbolagets ensamrätt till sändarna, synen på networking eller samtidig utsändning över flera

stationer och inställningen till reklam i programmen.

Yttrandefrihet och opinionsbildning

Med tanke på vad som sagts ovan om det överordnade statsintresset förvånar det inte att yttrandefrihetsaspekten spelade en liten roll i monopoldiskussionen. Tidskriften *Radio* förde visserligen fram argumentet att just genomslagskraften talade mot monopolet, men det är troligt att uttalandet lika gärna kan tolkas som en farhåga för att programutbudet kunde bli för ensartat om en bestämd intressegrupp fick ensamrätt. Kommunikationsministern Örne uttryckte tanken om radion som opinionsförmedlare, främst inom folk-rörelsearbetet. Någon genklang väckte det emellertid inte så att det fick någon betydelse för monopolesonemanget.

När inför valrörelsen 1924 ett par partier uttryckte intresse för att använda radion i valagitationen kom en våldsamt reaktion i *Radio*.⁵⁰ Tidskriften tyckte att radion skulle hållas utanför politiken. "Striden är sålunda igång om vem som bäst skall kunna utnyttja det nya kommunikationsmedlet i partiagitationens tjänst." Ljungqvist har tillfrågats, uppger tidskriften, och han har inget att invända, bara inget parti blir gynnat framför något annat. Där ligger första knuten: vem avgör det? Den andra knuten ligger däri att eftersom rundradion skall finansieras av lika bidrag från alla apparatinnehavare kan dessa inte tvingas att bekosta agitationen från politiska motståndare.

En sak är värd att noteras i sammanhanget. Vid den här tidpunkten befann sig pressen i en dynamisk fas av sin utveckling och det startades många nya tidningar, borgerliga såväl som socialistiska. Det stod vem som helst fritt att starta en tidning utan att staten krävde att få kontrollera innehållet. Synen på pressen hade emellertid ingen positiv inverkan på synen på rundradion. Inflytandet från "kusinen", pressen var enbart negativt, dvs hade sin grund i farhågor om var rundradion skulle komma att betyda för pressen. Oron växte efter hand, i synnerhet bland pressen.

Det fanns också ett "beskyddande" inslag i hållningen till radion. Allmänheten borde *undslippa* att utsättas för åsikter och uppfattningar som man inte önskar bli delaktiga av, i synnerhet inte i sitt eget hem. Radion kan tränga in i privatlivets helgd och där borde människor få vara i fred. Politiskt käbbel, dålig smak och osunda uppfattningar borde därför hållas utanför radion. Frågan om

yttrandefriheten spelade någon roll i utformningen av rundradion måste alltså besvaras med nej, inte uttryckligen, och ja, indirekt men negativt. Friheten att nå hela folket med meddelanden av olika slag måste underkastas det allmännas intresse av säkerhet och ordning.

Publik- och programhänsyn

Slutligen skall några ord sägas om vilken roll som hänsynen till publiksintresset och programutbudet spelade i förhållande till monopolet. Telegrafstyrelsen månar om programkvaliteten, det är uppenbart. I dess intresse ligger att ett sunt och gediget monopol inrättas, konkurrens torde nämligen enligt styrelsen leda till att bättre program skulle få svårt att göra sig gällande. Just genom att staten kontrollerar rörelsen kommer det att ställas särskilda krav på kvalitet och folk kommer att hålla staten skyldig om det hela urartar. Vad ett gediget programutbud är specificerades däremot inte av styrelsen, inte heller av andra som var inne på liknande tankegångar. Ett gott programutbud vore också en garanti för att publikens nyvunnade intresse skulle vidmakthållas och utan tvivel byggde Ljungqvist här på erfarenheter från USA. Där var dödligheten stor bland stationerna och kritiken mot dåliga program ganska utbredd, påpekade telegrafstyrelsen.

En rakt motsatt uppfattning hade Svenska Radioklubben (och konsortiet). Klubben ansåg att publiken och pressen är den domare över programmen som borde få råda och styra tilldelningen av koncessioner. Konkurrens på detta område torde vara lika gynnsam som på andra områden, för att snabbt hitta de bästa lösningarna. Konsortiet framhöll att allmänhetens omdöme om programmen skulle vara grunden för programbolagets existens och det vore en bättre garanti för utbudets kvalitet än snävt uppdragna direktiv.

Vad beträffar innehållet som sådant tycks det vara helt utan betydelse i övrigt för frågan om monopol eller ej. De flesta var överens om vilka typer av innehåll som skulle komma att erbjudas. Undantaget var Svenska Radioklubben, som i sin iver att hitta alternativa inkomstkällor för att ersätta licensen, som man ogillade, räknade upp spridning av informationstyper som snuddar vid den kommersiella telegraftrafiken. Det rörde sig främst om distribution av idrotts-, spel- och totalisatorinformation.

Noter

- 1 Torbacke, Jarl, Elgemyr, Göran, Wirén, Karl-Hugo, "Etermedierna och samhället". Ansökan till Riksbankens Jubileumsfond, 1979, sid 47-94.
- 2 Riksarkivet, Kommunikationsdepartementet, Konseljbeslut 29 juni 1923, ärende 40.
- 3 Persson, Wiktor, koncessionsansökan 5 december 1922, sid 2. Riksarkivet, anförd akt.
- 4 Elektriska Aktiebolaget AEG, Svenska Radioaktiebolaget, Tidningarnas Telegrambyrå AB, koncessionsansökan 29 november 1922, sid 2, Riksarkivet, anförd akt. De tre bolagen kallas i försättningen konsortiet.
- 5 Konsortiets ansökan, sid 3-4. Riksarkivet, anförd akt.
- 6 Radio, Årg 1, nr 1, sid 3. Stockholm 1923.
- 7 Radio, Årg 1, nr 1, sid 2. Stockholm 1923.
- 8 Radio, Årg 1, nr 2, sid 2. Stockholm 1923.
- 9 Radio, Årg 1, nr 1, sid 8-9. Stockholm 1923. Intervju med kommunikationsminister Anders Örne.
- 10 Radio, Årg 1, nr 1, sid 9-10. Stockholm 1923. Intervju med byråchef Seth Ljungqvist.
- 11 Örne, Anders, Kooperationens egen press. Stockholm 1915.
Det kan vara av intresse att jämföra pressens upplagor med antalet licenser. Det var inte självklart att betrakta radion som ett *massmedium*. Ingen visste vilken framgång den skulle bli. Vid årsskiftet 1923-24 fanns bara 4 500 licenser lösta [Heimbürger, Hans, Telefon, telegraf och radio 1921-1945, Band 5, Del 2, sid 649.]. I sina ekonomiska kalkyler tordes telegrafstyrelsen 1924 bara räkna med 60 000 (motvarande apparatbeståndet/inv i USA). Den tidning som Örne själv startat, Konsumentbladet hade 1923 100 000 i upplaga och hade målet inställt på 200 000, som den nådde 1926 [Elveson, Gunnar, Kooperatören, Konsumentbladet, Vi - en bibliografi. Uppsala 1975, sid 131-133.] Bland de större dagstidningarna hade t ex Stockholmstidningen 1915 120 000, DN 85 000 och Svenska Dagbladet 45 000 i upplagor [Torbacke, Jarl, Journalistik på osäkra villkor. Den liberala Afton-Tidningen och dess föregångare. Stockholm 1966, sid 197].
- 12 Se t ex Head, Sydney W., Broadcasting in America. A survey of Television and Radio. Cambridge, Mass, 1956, kapitel 7.
- 13 Torbacke, Jarl, a.a., sid 270-272. Se också Ingmar, Gunilla, Monopol på nyheter, Uppsala 1973, kapitel 6. Ingmar nämner bl a att den i uppsatsen omtalade Olof Gylden, som var en av koncessionsansökarna, under kriget var chef för den med västmakernas stöd startade nyhetsbyrån Nordiska Presscentralen, som syftade till att balansera det tyska inflytandet via den dominerande Svenska Telegrambyrå.
- 14 Telegrafstyrelsen, Yttrande över gjorda framställningar om tillstånd till idkande av viss radiotelefonverksamhet samt med förslag i fråga om denna verksamhets ordnande i Sverige, 21 februari 1923, Riksarkivet, anförd akt. Sidhänvisningarna i det följande hänför sig till den avskrift som finns i Telegrafstyrelsens arkiv.
- 15 Telegrafstyrelsens yttrande, sid 3.
- 16 Telegrafstyrelsens yttrande, sid 3-4.
- 17 Telegrafstyrelsens yttrande, sid 5.
- 18 Telegrafstyrelsens yttrande, sid 7.
- 19 Telegrafstyrelsens yttrande, sid 8.
- 20 Telegrafstyrelsens yttrande, sid 9.
- 21 Telegrafstyrelsens yttrande, sid 12.
- 22 Telegrafstyrelsens yttrande, sid 13.
- 23 Telegrafstyrelsens yttrande, sid 9.
- 24 Telegrafstyrelsens yttrande, sid 14.
- 25 Telegrafstyrelsens yttrande, sid 10.
- 26 Telegrafstyrelsens yttrande, sid 10.
- 27 Telegrafstyrelsens yttrande, sid 10-11.
- 28 Telegrafstyrelsens yttrande, sid 11.
- 29 Marinförvaltningen, 14 mars 1923, Generalstaben, 11 maj 1923, Kungliga Fortifikationsverket, 8 juni 1923. Riksarkivet anförd akt.
- 30 Kungliga Kommerskollegium, 20 april 1923. Riksarkivet, anförd akt.
- 31 Konsortiet, skrivelse till Kungl Maj:t 31 juli 1923, sid 7-8. Riksarkivet, anförd akt.
- 32 Utdrag ur statsrådsprotokollet, punkt 40, sid 9. Riksarkivet, Kommunikationsdepartementet, Konseljbeslut 29 juni 1923, ärende 40.
- 33 Statsrådsprotokollet, sid 13. Riksarkivet, anförd akt.
- 34 Statsrådsprotokollet, sid 15. Riksarkivet, anförd akt.
- 35 Statsrådsprotokollet, sid 16. Riksarkivet, anförd akt.
- 36 Gylden, Olof, skrivelse till Kungl Maj:t 28 mars 1923. Riksarkivet, anförd akt.
- 37 Svenska Radioklubben, skrivelse till Kungl Maj:t 14 april 1923, sid 2. Riksarkivet, anförd akt.
- 38 Svenska Radioklubben, skrivelse till Kungl Maj:t 14 april 1923, sid 12. Riksarkivet, anförd akt.
- 39 D:o, sid 13.
- 40 D:o, sid 14.
- 41 Radio, Årg 1, nr 3, sid 2. Stockholm 1923.
- 42 Radio, Årg 1, nr 5, sid 2. Stockholm 1923.
- 43 Thunström, Edgar, skrivelse till Kungl Telegrafstyrelsen, september 1923. Riksarkivet, Kommunikationsdepartementet, Konseljbeslut 3 oktober 1924, ärende 27.
- 44 Elgemyr ger en tämligen omfattande beskrivning av hur framför allt Reuterswärd och pressen agerade. Torbacke, Jarl, Elgemyr, Göran, Wirén, Karl-Hugo, a.a.
- 45 AB Radiotjänst, skrivelse till Kungl Telegrafstyrelsen 28 maj 1924, med anhållan om att få inleda förhandlingar om köcession. Sveriges Radios arkiv, bilaga 3 till styrelseprotokoll i AB Radiotjänst den 27 maj 1924.
- 46 Jfr Hadenius, Stig, Nyheter från TT. Studier i 50 års nyhetsförmedling. Stockholm 1971, sid 19-20. Se också Ingmar, Gunilla, a.a., sid 92-93. Mellan UD:s Pressbyrå och Svenska Telegrambyrå hade funnits en överenskommelse som förnyats med den nybildade Tidningarnas Telegrambyrå 1921. I ett brev till C.O. Wahlgren på Sydsvenska Dagbladet skriver Fritz Henriksson på UD:s Pressbyrå den 30 september 1921: "Sedan många år tillbaka fanns en

överenskommelse mellan Utrikesdepartementet och Svenska Telegrambyrån, enligt vilken byrån åtog sig att omedelbart till Konungen, Utrikesdepartementet, Excellensen, statsministern, statsrådsberedningen och Post & Inrikes Tidningar meddela alla inkommande telegram, särskilt sådana som anlände från Wolff, Havas, Reuter och andra ledande utländska telegrambyråer, med vilka Svenska Telegrambyrån hade förbindelse, och vidare att till dessa byråer utsända sådana meddelanden som departementet kunde begära samt trygga utlandsnyheternas korrekthet på bästa sätt och även i andra avseenden stå departementet till tjänst. Det är denna överenskommelse, utvidgad med särskilda underhandsförbindelser rörande telegrambyråns ombud hos Reu-

ter, Havas och Wolff, som nu förnyats med T.T." Sydsvenska Dagbladets arkiv.

⁴⁷ Kungl Maj:ts bemyndigande åt Kungl Telegrafstyrelsen att träffa överenskommelse med enskilt företag om utövande av rundradiorörelse. Riksarkivet, anförd akt.

⁴⁸ Reuterswärd, Gustaf, TT:s första kvartssekel, sid 125, I Svenska TU. Minnesskrift med anledning av föreningens 50-årsjubileum. Stockholm 1948. Se också Ingmar, Gunilla, a.a., kap 6.

⁴⁹ Lemoine, Siffer, Rundradions utvecklingsmöjligheter. Tekniska Meddelanden från Kungl Telegrafstyrelsen, nr 9-10, sid 67-77. Stockholm 1927. Jfr not 11 ovan.

⁵⁰ Radio, Årg 2, nr 5, sid 5. Stockholm 1924.